

Pedaqogika

Şəxsiyyətin inkişafı haqqında elmdir

Təhsilin nəzəri-metodoloji əsaslarını tədqiq edən pedaqogika bir elm kimi tədqiqat obyektinə olan insanın (oxu: şagirdin) təlim-tərbiyyəsinin cəmiyyətin inkişaf səviyyəsinə uyğun həyata keçirilməsi üçün daim axtarılar aparır. Dövrümüz təhsil islahatları ilə əlamətdardır. Yeni pedaqoji təfəkkürün yaranması bir tərəfdən təhsilin inkişafı, digər tərəfdən yeni müəllim kadrlarının hazırlanması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən pedaqogikanın öz məzmununu daha da təkmilləşdirməsinə tələb edir. Pedaqoq alimlər problemi prizmanın bu bucağı axarında mənalandırır və pedaqogika fənni üzrə yeni-yeni dərslər və dərslər vəsaitləri hazırlayaraq, cəmiyyətin inkişafında nəhayətə qədər rol oynayan təhsilin nəzəri-metodoloji əsaslarını ən son pedaqoji tədqiqatların nəticələri ilə daha da zənginləşdirirlər. Bu baxımdan, bu günlərdə oxuculara təqdim edilən, professor Məcəd İsmixanovun və professor Həsən Bayramovun birgə hazırladığı “Pedaqogika” dərsləri vəsaiti yeni məzmunu ilə fərqlənir.

Hikmət ƏLİZADƏ,

pedaqoji elmlər doktoru, BDU-nun professoru

qında zəruri məlumatlar vermişlər. Fikrimizə, yeni hazırlanan müəllim kadrlarının təhsilin zəngin tarixi ilə tanış olması zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Təhsilin tarixi təhsilin müasir nəzəriyyəsi və təcrübəsinin özünü təşkil edir.

Şəxsiyyətin inkişafı pedaqoji vəzifə kimi

Şəxsiyyətin inkişafı və tərbiyyəsi məsələləri bütün dövrlərdə pedaqogikanın tədqiq etdiyi problemlərin epitsentridə olmuşdur. Amma inkişaf anlayışının məzmununun necə dərk edilməsindən əvvəl olaraq, məsələyə yanaşma tərzini həmişə öz müxtəlifliyi ilə fərqlənmişdir. Lakin “təlim prosesində şagird həttə yalnız bilik əldə etməyə belə inkişaf edir” müddəası bu gün artıq pedaqoji aksioma kimi qəbul edilir. Bu inkişaf şagirdin fərdi-psixoloji keyfiyyətlərindən asılı olur. Amma şagirdin fərdi-psixoloji keyfiyyətlərini inkişaf etdirməklə onun daha çox bilik əldə etməsinə nail olmaq mümkündür. Psixoloji tədqiqatların əsaslanıb müasir təhsil konsepsiyalarında məsələyə bu istiqamətdən yanaşılır. Müəlliflər dərs vəsaitində bu yanaşmaya uyğun olaraq, bioloji, sosioloji, biososioloji inkişaf konsepsiyalarını rəhbər tutaraq, şəxsiyyət və şəxsiyyətin inkişafı anlayışını izah edirlər. Bu zaman insanın zehni, psixi, mənəvi, əmək, fiziki və s. inkişafını önə çəkir, inkişafa dair baxışları və nəzəriyyələri təhlil edir, şəxsiyyətin inkişafında irsiyyətin, mühitin, tərbiyyənin əhəmiyyətini açıqlayır və şəxsiyyətin inkişafı prosesində insanın şəxsi fəallığının mühüm rol oynadığını vurğulayırlar.

Şəxsiyyətin inkişafı ömür boyu davam edir. Müxtəlif yaş dövrlərində bu inkişaf özünəməxsusluqları ilə fərqlənir. Məsələyə bu kontekstdən yanaşan müəlliflər şəxsiyyətin inkişafını yaş dövrlərinin xüsusiyyətlərini bu bölmədə açıqlayırlar. Dərs vəsaiti ali təhsilin bakalavriat səviyyəsində müəllimlik ixtisası üzrə hazırlanan tələbələr üçün nəzərdə tutulduğuna görə onlar məktəb, yeniyetmə və erkən gənclik yaşının xüsusiyyətlərini izahına üstünlük vermişlər.

Pedaqoji proses, onun sosiyyəvi cəhətləri, texnologiyası və yenilənməsi bölməsində də müəlliflər şəxsiyyətin inkişafı məsələsinə önəm vermişlər. Bu, onların pedaqoji prosesi “tərbiyyə, təhsil, təlim və şəxsiyyətin inkişafı proseslərinin məcmusu” kimi dəyərləndirməsi fikrində aydın görünür və onlar pedaqoji proses haqqında məsələləri pedaqoji prosesin sosiyyəvi cəhətləri, pedaqoji prosesin mərhələləri və texnologiyaları, pedaqoji sistemin yenilənməsi (inovasiya) və optimallaşdırılması kon-

Müasir dövrdə pedaqogika yeni pedaqoji təfəkkür müstəvisində inkişaf edir

tekstindən qiymətləndirirlər.

Müəllim pedaqoji prosesin aparıcı qüvvəsidir. Pedaqoji prosesin uğurları da, uğursuzluğu da onun fəaliyyətinin nəticəsi kimi dəyərləndirilir. Pedaqoji təcrübədə həmişə qabaqcıl müəllimlərlə yanaşı adi müəllimlər də olub. Bu, təbii ki, ad müəllimlərin təcrübə topladıqca, yeniliklərə açıq olub, onları öz təcrübəsində aprobeziyaya ed-edə qabaqcıl müəllimlə çevrilə bilirlər. Lakin onlara bunun yolunu göstərmək lazımdır.

Müasir təhsil konsepsiyaları bu gün müəllimlərin “çiyinlərinə” daha ağır “yük” qoyub. Əgər əvvəllər bilik vermək müəllimin əsas vəzifəsi idisə, müasir dövrdə o şəxsiyyəti inkişaf etdirməkdir. Bu, çətin, müəlikət, xalq üçün, onun inkişafı üçün tələpdir. Müəllimlərin bunu biləcəkləri, indi onların təlim-tərbiyyə funksiyaları yeni məzmun kəsb edir. Dərs vəsaitinin müəllifləri məsələyə bu kontekstdən yanaşaraq, müəllimin tərbiyyəedicisi, stimullaşdırıcısı, idarəetmə funksiyaları ilə yanaşı inkişafetdirici funksiyasına xüsusi diqqət yetirirlər. Müəllimin inkişafetdirici funksiyasının ayırd edilməsi onun qabiliyyətlərinə yenidən baxılmasını tələb edir. Bu baxımdan, müəlliflər haqlı olaraq müəllimin akademik, didaktik, konstruktiv, təşkilatçı qabiliyyətləri ilə yanaşı, şagirdin inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən perspektiv, suqgestiv (tələpçilik), ünsiyyət (kommunikativ) qabiliyyətlərini ayırd edirlər. Sonrakı hissələrdə bu yanaşma inkişaf etdirilir, pedaqoji ünsiyyət məsələləri diqqət mərkəzinə götürülür, müəllimin pedaqoji üslubları açıqlanır, demokratik üslub əməkdaşlığa əsaslanan üslub kimi mənalandırılır. Müəllimin şəxsi keyfiyyətləri, pedaqoji ustalığı, etik davranış qaydaları şəxsiyyətin inkişafı kontekstindən təhlil edilir.

Didaktikanın inkişafetdirici funksiyası

Hələ qədim dövrlərdə, ilk məktəblər yarananda, ilk müəllimlər biliyi şagirdə ötürməyin yollarını axtararaq tapanda didaktika özünün praktik təcəssümünü tapmaqda başlayıb. Amma bu, həqiqətdir ki, qədim dövrlərdən etibarən, məktəbin pedaqoji təcrübəsi mütəfəkkirlərin, maarifpərvər insanların, təcrübəli müəllimlərin didaktik fikirləri ilə zənginləşib, cəlalanıb, təkmilləşib. Bu fikirlər bir tərəfdən didaktikanın bir elm kimi formalaşması, digər tərəfdən didaktik təfəkkürün təşəkkül tapması üçün nəzəri-metodoloji baza rolunu oynayıb. Müəllimlər öz təcrübələrində bu fikirlərdən yararlanıblar.

Təhsilin tarixinə diqqət etdikdə, məlum olur ki, əslirəm sızgö-

cindən keçən bu fikirlər məzmunu etibarən həm öyrədici, həm tərbiyyəedicisi, həm də inkişafedici xarakter daşıyırdı. Təhsilə yanaşmadan əvvəl olaraq, bu funksiyalar bu və ya digər formada qabaqcıl müəllimlərin təcrübəsində öz təcəssümünü tapmışdı. Didaktika isə bir elm kimi Y.A.Komenskinin sistemli təhsil nəzəriyyəsinin müstəvisində yaranmışdı. Savadsızlığın ləğvinə istiqamətlənən, hamıya hər şeyi öyrətmək fəlsəfəsinə əsaslanan bu “Didaktika” öyrədici və tərbiyyəedicisi funksiyalara daha yüksək önəm vermişdi. Dövrün tələbləri çərçivəsində özünü obrazlı desək, rahat hiss edən “Komenski didaktikası” XX əsrin ortalarında yenilənməyə ehtiyac duydu. Bu ehtiyac “Didaktika”nın inkişafetdirici funksiyası qanadlarında pərvazlanmasına rəvac verdi. Müəlliflər “Didaktika”nın mahiyyətini bu istiqamətdə dəyərləndirməyə nail olmuşlar. Onlar fəal və interaktiv təlim metodlarının izahına geniş yer verərək, haqlı olaraq, onları əqli inkişafın əsas vasitəsi kimi dəyərləndirmişlər. Maraqlıdır ki, onlar bu özəmətləli vəzifənin yerinə yetirilməsi baxımından təlim texnologiyalarının əhəmiyyətinə xüsusi önəm vermiş və bu məqsətdən çıxış edərək, dərslərində önənəvi, proqramlaşdırılmış, problemlə, fəal, oyun, distant, kompüter və tədqiqat xarakterli, modul təlim texnologiyaları haqqında oxucuya zəruri məlumat vermişlər.

Təlimin təşkilatçılığının da müəlliflər tərəfindən inkişafetdirici xarakterinə əsaslanaraq maraqlıdır, oğurluq. Əvvəlcə təlimin təşkilatçı funksiyalarının tarixinə ekskurs edilir, fərdi, sinif-dərs, qarşılıqlı, standart, Dalton-plan, laborator-briqada, Tramp planı, dərəcələrə bölünməyən siniflər, yüklənmə və b. təlim formaları haqqında ətraflı məlumatlar verən müəlliflərin dərslərini və mərhələlərini ayırd edir, sonra onları fəal (interaktiv) təlim texnologiyaları baxımından ayrılıqlı təhlil edirlər. Bu yanaşma onların dərslər inkişafetdirici xarakterinə açması üçün geniş imkan vermişdir. Maraqlıdır ki, izah edilən məsələlərin praktik xarakter daşımasının əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirən müəlliflər ayrı-ayrı dərslərində mərhələlərini inkişafetdirici təlim prizmasından izah etmişlər. Dərs vəsaitində təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsi də müasir təlim konsepsiyalarının tələbləri çərçivəsində təhlil olunur.

Tərbiyyəedicisi funksiyasının inkişafetdirici xarakteri

Fəal təlim keçən əsrin 60-cı illərində B.Blumun təlim məqsədləri taksonomiyası ilə aktuallaşdı və təlimin inkişafetdirici funksiyası prioritet oldu. Lakin B.Blumun

taksonomiyası məktəbin tərbiyyə institutu kimi önəmli funksiyası olan tərbiyyəedicisi funksiyasının arxa planı keçməsinə şərtləndirdi. Koqnitiv xarakter daşıyan bu taksonomiyada yalnız əqli inkişaf önə çəkilir. Halbuki, şəxsiyyətin inkişafını təkcə intellektual inkişafı ilə məhdudlaşdırmaq olmaz. XX əsrin sonlarında böyük Azərbaycan alimi Əbdül Əlizadənin üç tərkiibli təlim məqsədləri taksonomiyası (təhsil - inkişaf - mədəniyyət) pedaqoji ictimaiyyətə təqdim edildi. Bu taksonomiyaya şəxsiyyətin hər-tərəfli inkişafına istiqamətlənir. Təhsil, inkişaf və mədəniyyət bu taksonomiyada bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan paradqımlar kimi pedaqoji prosesin, obrazlı desək, onurğa sütünü kimi mənalandırılır. Müəlliflər dərs vəsaitində tərbiyyə məsələlərini bu kontekstdən dəyərləndirir, tərbiyyə şagirdə təkcə mənəvi keyfiyyətlərin formalaşması kimi deyil, şəxsiyyətin formalaşması və inkişafı kontekstindən təqdim edilir. Dərs vəsaitində tərbiyyə prosesinin xüsusiyyətləri və mərhələləri, tərbiyyənin məqsəd və məzmunu, qanunauyğunluqları, prinsipləri, metodları da bu istiqamətdə açıqlanır.

Təbii ki, məktəbdə tərbiyyə işləri sinif rəhbəri tərəfindən sinif-dənəxaric və məktəbdənəxaric tərbiyyə işlərinin təşkilatçı vasitəsi ilə yerinə yetirilməsinə istiqamət verilir. Məsələyə bu istiqamətdən yanaşan müəlliflər sinif rəhbərinin vəzifələrini, işinin məzmununu və onun planlaşdırılması, sınıfdənəxaric və məktəbdənəxaric işlərinin forma və metodlarını açıqlayırlar. Tərbiyyə işlərinin həyata keçirilməsi üçün, ilk növbədə, sinifdə tərbiyyəedicisi mühitin formalaşması zəruridir. Bu müddədə bu gün artıq pedaqoji aksiomaya çevrilib. Sinifdə tərbiyyəedicisi mühitin yaranması sinif kollektivinin formalaşmasından asılıdır. Müəlliflər bu məqsədlə sinif kollektivinin formalaşması məsələlərinə dərs vəsaitində geniş yer vermiş, kollektivin funksiyalarını, inkişaf mərhələlərini, kollektivdə özünüdərinin təşkilatçılıq funksiyalarını müasir dövrdə tələbləri çərçivəsində izah etmişlər və əsas kollektiv şagird şəxsiyyətinin inkişafına təsir edən qüvvə kimi qiymətləndirmişlər. Bu yolla fərdin şəxsiyyətə çevrilməsində kollektivin qüdrətini göstərmə bilmişlər.

Tərbiyyə işlərini yalnız məktəbdə həyata keçirməklə yüksək səmərə əldə etmək inandırıcı görünür. Müəlliflər bu məntiqə əsaslanaraq, məktəb, ailə və ictimaiyyətin birgə işlərinin həyata keçirilməsini şəxsiyyətin inkişafı kontekstində pedaqoji səmərəliliyin əldə olunması yolu kimi mənalandıraraq, onların birgə işlərinin formalarını, sınıfdənəxaric və məktəbdənəxaric tərbiyyə işlərinin məzmununu açıqlaya bilmişlər.

Təbii ki, müasir dövrdə məktəbin idarə edilməsi şagirdin inkişafı baxımından yeni məzmun daşımalıdır. Dərs vəsaitində müəlliflər məktəbin idarə edilməsi və ona rəhbərliyin ümumi əsaslarını bu müstəvidə dəyərləndirərək, məktəb rəhbərliyin prinsiplərini məktəbin idarə edilməsinin funksiyalarını, idarəetmədə məqsəd qoyuluşu və planlaşdırma, məktəbdaxili nəzarət, məktəb rəhbərliyi və kollegial idarəetmə, metodiki xidmətin təşkilatı, müəllimlərin ixtisasartırması və attestasiyası məsələlərinə toxunmuş, onları şəxsiyyətin inkişafı kontekstində açıqlaya bilmişlər.

Dərs vəsaitinin məziyyətləri çoxdur. Müəlliflər - professor Məcəd İsmixanov və professor Həsən Bayramov pedaqoji məsələləri şəxsiyyətin inkişafı istiqamətində həll etməyə çalışmış və öz məqsədlərinə nail olmuşlar. Bu, onların pedaqoji məsələləri müasir təlim konsepsiyaları axarında izah etmələrinə imkan yaratmışdır. İnanıq ki, dərs vəsaiti təyinatına uyğun olaraq ali məktəblərdə zamanın çağırışlarına cavab vermə bilən yüksək ixtisaslı müəllim kadrlarının hazırlanması işində mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

Pedaqogika yeni pedaqoji təfəkkür müstəvisində

Müasir dövrdə pedaqogika yeni pedaqoji təfəkkür müstəvisində inkişaf edir. Müəlliflər dərs vəsaitində pedaqoji reallıqlara bu istiqamətdən yanaşaraq insanın şəxsiyyət kimi formalaşmasının qanunauyğunluqlarının və səmərəli yollarının aşkar çıxarılmasını pedaqogikanın mövzusu kimi dəyərləndirirlər. Pedaqoji problemlərin həllində pedaqogikanın mövzusunun necə qoyulması mühüm metodoloji əhəmiyyət kəsb edir. Vaxtilə pedaqogika öz məzmununu insanın yeni biliklərlə silahlandırmaq üzərində qururdu. Belə bir dövrdə təlim prosesində insanın (oxu: şagirdin) taleyi subyekt-obyekt münasibətləri çərçivəsində həll olunurdu. Müasir təhsil konsepsiyalarında şəxsiyyətin inkişafı prioritetdir. Bu baxımdan, dərs vəsaitinin müəlliflərinin pedaqogikanın mövzunu şəxsiyyətin formalaşması kontekstində dəyərləndirməsi bir tərəfdən yeni pedaqoji təfəkkürün tələbləri, digər tərəfdən şəxsiyyətin inkişaf yollarının müasir təhsil konsepsiyaları müstəvisində axtarılması baxımından xüsusi önəm daşıyır və dərs vəsaitində pedaqoji reallıqlar bu müstəvidə təhlil olunur. Məsələn, müəlliflərin pedaqogikanın kateqoriyalarının müəyyən edilməsində bu məramı açıq-aydın görürür. Onlar “pedaqoji proses”, “tərbiyyə”, “özünü-tərbiyyə”, “yeni-dəntərbiyyə”, “təhsil” və “təlim” ilə yanaşı pedaqogikanın kateqoriyalarını blokuca “şəxsiyyətin inkişafı” anlayışını daxil etmişlər. Müəlliflərin bu təqdimatında pedaqogikanın anlayışları blokuca əzəmətli görünür.

Pedaqogikanın nəzəri-metodoloji məsələlərinə həsr olunmuş I hissədə müəlliflər pedaqogikanın sahələri, pedaqogikanın digər elmlərlə qarşılıqlı əlaqəsi haqqında